

BIBLIOTEKA

929

U48

BIBLIOTEKA PEDAGOGJIKË

MYSLIM ISLAMI

NAUM PANAJOT BREDHI

VEQILHARXHI

U dorëzua për shtyp në mars 1967. Doli nga shtypi në prill 1967.

Tirazhi: 3000 kopje

Formati 78 x 109/32

Stash: 2204-65

Shtypur në N.I.S.H. Shtypshkronjave «MIHAL DURI» — Tiranë

NAUM P. VEQILHARXHI

Naum Panajot Bredhi, i mbiquajtur Veqilharxhi, patriot i madh, iluminist dhe demokrat i shquar i shekullit XIX, njihet tashmë si ideologu i parë i lëvizjes shqiptare të çlirimit kombëtar dhe si flamurtari i parë i periudhës së Rilindjes sonë kombëtare, që zuri fill aty nga vitet 40-të të shekullit të kaluar. Me gjith atë, duhet pranuar se për jetën dhe veprimtarinë e tij mjerisht të dhënat janë shumë të pakta. Naum Veqilharxhi i takon atij numri njerëzish të shquar, për të cilët ne dimë më shumë rreth veprave që kanë dalë nga duart e tyre se sa për jetën dhe veprimtarinë që kanë zhvilluar jashtë këtyre veprave. Burimet historike dokumentare apo letrare, që do të na jepnin dorë të njihnim në mënyrë të kënaqëshme jetën dhe veprimtarinë e patriotit të madh vithkuqar, mund të themi se janë jashtëzakonisht të varfëra. Kjo varfëri e theksuar përbën padyshim një pengesë serioze për një punim, që synon të pasqyrojë në mënyrë të plotë veprimtarinë politike, shoqërore, kulturele, letrare dhe të analizojë në mënyrë të saktë veprimtarinë e gjithanëshme të Naum Veqilharxhit.

Në këtë punim jemi përpjekur të japim të dhëna rreth jetës dhe veprimtarisë së Naum Veqilharxhit. Në disa raste na është dashur të formulojmë ndonjë supozim, duke u nisur nga disa pikëmbështetje të pamjaf-tueshme për një tezë të shtruar. Me gjithë atë, u lutemi lexuesve ta konsiderojnë këtë punim si një hap të parë për një punim në të ardhmen, më të gjërë dhe më të shëndoshë për flamurtarin e parë të Rilindjes Kombëtare Shqiptare.

E ndjej për detyrë, me këtë rast, të falenderoj profesor Aleks Budën për ndihmën dhe përkrahjen që më ka dhënë për hartimin e kësaj monografie. Gjithë-ε shtu falenderoj edhe shokun Dhimitër Fullani për sugjerimet dhe vërejtjet që më ka bërë.

HYRJE

GJENDJA E SHOIPËRISË NË 30 VJETËT E PARË TË SHEKULLIT XIX

Për ta patur më të qartë rolin e shquar, që ka lojtur kjo figurë në lëvizjen politike-kulturale të popullit tonë, është e nevojshme të paraqitet, së pari, një kuadër i rrethanave politike-shoqërore të vendit tonë në vitet kur filloi aktivitetin e vet Naum Veqilharxhi.

Që prej tre shekujsh e gjysëm po rëndonte mbi shpatullat e popullit tonë zgjedha e rëndë e osmallinjve, që pati rrjedhime shkatërrimtare dhe bëri që Shqipëria të mbetej një nga vendet më të pazhvilluara në Europë. Regjimi i feudalizmit ushtarak tashmë e kishte kaluar kohën e tij. Në një kohë kur në Europë ishin kryer një varg revolucionesh borgjeze dhe po kryhej revolucioni industrial, klasa sunduese feudale e perandorisë, e paaftë për reforma rrënjësore, kënaqej me disa reforma gjysmake e të përcipta, të cilat ndryshonin vetëm pamjen e jashtme administrative të perandorisë.

Borgjezia turke ende nuk ishte formuar plotësisht si klasë që të mund t'u jepte lëvizjeve që shpërthenin në këto vite një drejtim dhe program të përcaktuar dhe të qartë.

Në perandori mbizotronte prapambetja ekonomike, politike dhe kulture, gjendje e cila bëhej gjithmonë e më shumë një pengesë për zhvillimin e popujve që përfshiheshin në të. Ky kalbëzim i Perandorisë otomane pasqyrohej edhe në Shqipëri, në të gjitha fushat e jetës, si në ekonomi, administratë, kulturë dhe arësim. Kjo

tatëpjetë vërtetohet edhe nga fakti se popullsia grabitej dhe shfrytëzohej nga lloj lloj taksash dhe detyrimesh, nga shërbimi shumëvjeçar dhe i rëndë ushtarak, që i hiqte tokës krahë pune të shumtë, nga ekspeditat e vazhdueshme grabitqare dhe ndëshkimore, nga anarkia dhe zullumi në sistemin administrativ, që ishte i bazuar në unitete të vogla ekonomike të pa lidhura; mbi këto shtoheshin edhe pasojat shkatërrimtare që rodhën nga shkak i vartësisë së perandorisë së prapambetur turke nga shtetet kapitaliste më të zhvilluara dhe më të përparuara të Europës, të cilat filluan ta kthejnë atë në një gjysmëkoloni dhe mbi popujt që përfshiheshin në këtë perandori filloi të rëndoje barra e një shfrytëzimi të dyfishtë.

Gjendja e rëndë u duk edhe në fushën e arësimit dhe të kulturës. Përveç rrezikut të turqizimit, popullin tonë e kërcënonte dhe rreziku i helenizimit, pasi Porta e Lartë, duke dashur të përdorte fenë për qëllimet e saja politike, lejonte që edhe Patrikana t'i cilësonte ortodoksët shqiptarë «grekë». Kjo e fundit, që t'i greqizonte këta, hapi shumë shkolla në gjuhën greke në Shqipërinë e Jugut. Në Veri i zellshëm për hapjen e shkollave u tregua Vatikani, i cili përpigëj që, nëpërmjet kishës katolike dhe shkollës së saj, të shtonte ndikimin e vet në këtë teritor, për realizimin e qëllimeve të tij.

Regjimi otoman ishte regjim i obskurantizmit të plotë në kulturë. Gjuhë kulture ishin arabishtja, greqishtja, turqishtja, pa lidhje me gjuhën e traditat kulturore të popullit tonë.

Sundimi shekullor në fakt solli varfëri, prapambetje, vuajtje, por në asnjë mënyrë nuk mundi të zhdukë përpjekjet për liri, qëndresën kundër çdo orvatjeje asimilimi dhe çkombëtarizimi. Shtypja e egër ekonomike dhe politike u bë shkak që në Shqipëri, si dhe në vendet e tjera të Ballkanit, të zhvilloheshin një varg lëvizjesh.

Të shumta janë faktet që vërtetojnë se, shpesh herë, kushtet e jetës nën të njëjtin regjim shtypës bëhen bazë e një bashkëpunimi luftarak të popujve të robëruar kundra të njëjtit armik; ky bashkëpunim politik del qartë në marrëdhëniet midis antarëve të vëllamërive të

vendeve ballkanike. Në «hymnin luftarak» të rrethit të Rigas Fereos (Velenshtinliut) thuhet:

*«Bullgarë dhe shqiptarë
Sërbë dhe Romej
Banorë të ishujve dhe të steresë
Me një vrull të përbashkët
Për lirinë
Të çveshim shpatat(1)*

Ky bashkëpunim luftarak u çfaq më me forcë gjatë revolucionit antiturk dhe antifeudal në provincat e Danubit në vitin 1821, në revolucionin grek më 1821 dhe gjatë përlëshjeve serbo-malazeze kundër turqve. Por, prapa këtij solidariteti filluan të nxjerrin krye synimet shoviniste të qarqeve borgjeze greke, të fanariotëve dhe të forcave reaksionare, të cilat idetë e të drejtave të barabarta të popujve ballkanas filluan t'i mbysin me dogmën e tyre të vazhdimësisë së helenizmit antik.

Më së miri i ka stigmatizuar këto synime shoviniste revolucionari demokrat bullgar H. Botev, i cili shkruan: «Greqia, që nga çlirimi i saj e deri në ditët tona, nuk është marrë me gjë tjetër veçse me ëndërimë për një farë Perandorie Bizantine, e cila duhej të përfshinte në kufijtë e vet më shumë se gjysmën e Gadishullit Ballkanik. së bashku me kryeqytetin e saj të mëparëshëm dhe me brigjet e detit të Zi dhe atij Adriatik. Ajo ka parë, bile dhe sot sheh, të Shqipëria, Maqedonia dhe Thraka provincat e saj të ardhëshme...»(2).

Kur tek popujt e tjerë të Ballkanit po piquej ndër-gjegja kombëtare, në Shqipëri zhvillimi i kësaj ndër-gjegje u vonua për shkak të gjendjes së keqe ekonomike, nga përçarja fetare, mungesa e shkollës dhe e librit shqip dhe nga prapambetja në fushën e kulturës.

Lëvizjet kundra sundimit otoman në Shqipëri kanë qenë të pandërprera, por duke filluar nga vitet 30 të

1) J. Irmischer — Shqiptarët në themelimin e shtetit grek, në librin — Konferenca e parë albanologjike, Tiranë 1962, ff. 509-510.

2) H. Botev — publicistika, Moskë, 1952, f. 156.

sheskullit XIX këto po rriteshin dhe po qartësoheshin gjithmonë e më shumë, sepse në vendin tonë po zhvilloheshin premiset e reja ekonomike shoqërore, po lindnin marrëdhëniet kapitaliste. Lidhja e ekonomisë së çifligarëve dhe fshatarëve me tregun shtohet gjithmonë më shumë për shkak të nevojave për prodhime bujqësore që kishin qytetet dhe eksporti. Ndryshimet në ekonominë bujqësore i dhanë zhvillim prodhimit zejtar të mallrave, filloi shfrytëzimi i punës me mëditje. Rritja e lidhjeve monetare e pakësonte izolimin e krahinave, qendrave dhe ndihmonte në formimin e tregut të përbashkët. Qendra më rëndësi ekonomike e politike u bënë Janina, Elbasani, Prizreni, Shkodra, Berati etj., ku u zhvillua, në kushtet e reja, borgjezia vendase. Ndihej në zhvillimin e marrëdhënieve kapitaliste edhe pozita gjeografike e Shqipërisë, si krahina më perëndimore e perandorisë, në skelat e së cilës hynin vazhdimisht mallra të ardhura nga Europa kapitaliste. Si rrjedhim, borgjezia tregëtare shqiptare filloi t'i lidhë interesat e veta me tregun ndërkombëtar dhe të lozë rolin e përçueses së ndikimit perëndimor në Shqipëri dhe në brendësi të perandorisë.

Në këto kushte fillojnë të çfaqen edhe elemente të reja në lëvizjen kryengritëse dhe politike-kulturale në Shqipëri, megjithëse në kompleks ato mbeten, s'gjithmonë, lëvizje spontane të paorganizuara si duhet të paqarta dhe me karakter lokal.

Në këto vite filluan të duken shënjat që tregonin se disa ide po përvetësoheshin nga masat e gjera popullore, megjithëse në mënyrë më të qartë këto u dukën tek një pjesë e elementeve të dalë nga radhët e tregëtarëve dhe zejtarëve, të cilët kishin kontakte më të shpeshta me botën e jashtme. Filluan të hyjnë në Shqipëri idetë e reja që lidheshin me rrymat më të përparura të kohës. Pa dyshim ndikuan dhe ndryshimet e rëndësishme politike që po thelloheshin në këtë kohë në vendet fqinje të Shqipërisë si dhe në vetë Perandorinë Turke. Më 1816 serbët formuan principatë autonome, më 1828 u bënë autonome dhe principatat e Vllahisë dhe Moldavisë, ndërsa më 1829 Greqia fitoi pavarësinë.

Për të rimëkëmbur fuqinë e perandorisë dhe për të shpëtuar nga procesi i thellë i dekompozimit social politik, i shtyrë nga Anglia dhe Franca, më 3 nëndor 1839 sulltani i ri Abdyl Mexhiti shpalli «Hati-sherif-in» (dekretin e shenjtë) të Gjylhanesë. «Çereku i dytë i shekullit XIX dallohet nga dy ngjarje të rëndësishme: nga shpallja e Tanzimatit, që i hapte rrugën zhvillimit borgjez të Perandorisë turke dhe, si pasojë e zbatimit në vendin tonë të reformave të Tanzimatit, nga kryengritjet e vazhduara që filluan në vitin 1833 dhe që arritën kulmin më 1847»(3).

Zbatimi me dhunë i Tanzimatit solli në fuqi një administratë, e cila mund të dallohej nga format, por jo nga përmbajtja, prej administratës së vjetër grabitqare.

K. Marksi shkruante: «...padituria, paturpësia, grabitjet e tyre mbetën po ato që kishin qenë në lulëzim të arbitrariseteve të satrapëve aziatikë»(4).

Sulltani nuk shpejtoi të vinte në zbatim menjëherë Hati Sherifin e Gjylhanesë në Shqipëri, ku Porta e Lartë hasi më shumë se kudo rezistencë. Në këtë kohë në Shqipëri kryengritjet drejtoheshin kundër taksave, grabitjeve, nizamit e në disa raste shihen edhe elemente të luftës antif feudale.

Lëvizjet vuanin nga ana e organizimit dhe programit politik, nga prapambetja që kufizonte perspektivën për të kuptuar arësytet e thella të kësaj gjëndjeje e, mbi të gjitha, për shkak të mungesës së udhëheqjes. Me gjithë atë, ana pozitive e këtyre lëvizjeve të gjëra popullore ishte e madhe: ato jo vetëm tregonin armiqësinë e madhe të masave të gjëra të popullit kundrejt pushtuesit shekullor, por edhe forcën, masivitetin, rezistencën dhe sukseset e përkohëshme të fshatarësisë sonë të shumëvujtur.

Shtresa së cilës i përkiste të mendonte më seriozisht për organizimin e këtyre lëvizjeve dhe për ta udhë-

3) S. Pollo — Mbi formimin e kombit shqiptar dhe lëvizjen nacionale shqiptare, në Buletinin e Shkencave shoqërore 2 (1953) 32-49.

4) K. Marksi dhe F. Engels, Veprat, botimi i parë rus, vëll. X f. 656.

hequr këtë forcë të madhe në fitore ishte borgjezia e re shqiptare, e cila po hidhte hapat e para të formimit të saj në këtë periudhë dhe s'mundi të frymëzojë dhe të veprojë si borgjezia greke dhe serbe. Me gjithë atë, disa përfaqësues më të përparuar të mendimit shoqëror në Shqipëri, që e kuptonin se kështu nuk mund të vazhdohej, duke parë si arsye themelore prapambetjen e popullit shqiptar dhe mungesën e arësimit dhe të kulturës, filluan të mendoheshin për nevojën e lëvrimit të gjuhës shqipe.

Më i avancuari nga këta, që e shtroi çështjen në mënyrë programatike dhe në një shkallë më të lartë, duke u mbështetur mbi një platformë më të përparuar, qe Naum Veqilharxhi. Ky u bë ideologu i parë i lëvizjes kombëtare, për të cilën, tashmë, qenë pjekur kushtet.